

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN”

MATERIALE ȘI CERCETĂRI ARHEOLOGICE
SERIE NOUĂ, SUPPLEMENTUM III

IN MEMORIAM
EUGEN NICOLAE

EDITAT DE
ROXANA DOBRESU, AUREL VÎLCU

BUCUREȘTI
2025

COPERTA: Dan Iulian MĂRGĂRIT

**MCA SERIE NOUĂ
SUPPLEMENTUM III**

www.mcajournal.ro

**Tehnoredactor: Ofelia COȘMAN
Secretar de redacție: Dana COSTIN**

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

In memoriam Eugen Nicolae / ed.: Roxana Dobrescu, Aurel Vîlcu -

Târgoviște: Cetatea de scaun, 2025

Conține bibliografie

ISBN 978-606-537-820-9

I. Dobrescu, Roxana (ed.)

II. Vîlcu, Aurel (ed.)

902

929

**Toate articolele publicate în *Materiale și Cercetări Arheologice* sunt *peer-reviewed*.
Materiale și Cercetări Arheologice este indexată în următoarele baze de date:
Persée, Copernicus, ERIH PLUS, Scopus, CEEOL, EBSCO și DOAJ.**

Acest volum a fost editat cu sprijinul financiar al Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan”.

(1955–2024)

SUMAR / SOMMAIRE / CONTENTS

Aurel VÎLCU <i>In memoriam</i> Eugen Nicolae.....	9
Georges DEPEYROT Eugen Nicolae et cinq siècles de numismatique Eugen Nicolae and five centuries of numismatics	31
Adina BORONEANȚ, Monica MĂRGĂRIT One man’s trash is another man’s treasure – the case of the osseous debitage waste from Drăgușeni – <i>Ostrov</i>	39
David BACIU, Adrian BĂLĂȘESCU Preliminary study of the faunal material discovered in an Early Eneolithic feature from Alexandria – <i>Limonagiul</i> settlement (Teleorman County). 2019–2021 campaigns.....	59
Radu BĂJENARU Poveste din trecut. Despre descoperirea depozitului de topoare de la Sinaia A tale from the past. The discovery of the Sinaia axe-hoard	83
Gabriel Mircea TALMAȚCHI Două tezaure de semne monetare descoperite în zona de coastă a Mării Negre din teritoriul istro-pontic Two hoards of monetary signs discovered in the Black Sea coastal area of the Istro-Pontic area.....	99
Pierre DUPONT Transport amphoras of “Milesian” type: originals and local imitations.....	111
Theodor ISVORANU Monede din perioada romană imperială descoperite în zona Orheiului (Republica Moldova) Roman imperial coins from the Orhei area (Republic of Moldova)	119
Lucian MUNTEANU, Lăcrămioara-Elena ISTINA Noi informații despre tezaurul monetar roman imperial de la Măgîrești (jud. Bacău) (CHRE 16297) New information on the Roman imperial monetary hoard from Măgîrești (Bacău County) (CHRE 16297)	139
Mihai DIMA Monede romane dintr-o colecție constituită la Ostrov, jud. Constanța A collection of Roman coins found at Ostrov, Constanța County.....	159
Constantin C. PETOLESCU <i>Cohors II Dacorum</i> . Două trupe auxiliare romane cu număr de ordine identic <i>Cohors II Dacorum</i> . Two Roman auxiliary troops with identical numerical identifiers	173
Radu ARDEVAN, Alin PRALEA Monete antice din colecția lui Ioan Mihályi de Apșa Ancient coins from the collection of Ioan Mihályi de Apșa	177
Mircea DABÎCA, Theodor ISVORANU Cercetări arheologice la Histria, sectorul Sud (2018–2024). Descoperiri monetare Archaeological research at Histria, the South sector (2018–2024). Coin finds.....	189
Adriana PANAITE Roman roads in Moesia Inferior in the Black Sea coast area	213
Marius BLASKÓ, Zsuzsanna KOPECZNY, Róbert GINDELE, Gergely SZENTHE, Ștefan POPA, Erwin GÁLL Dating grave no. 97 from Vălcani in the light of numismatic and radiocarbon research – contributions to the chronology of H.1.....	237

Aurel-Daniel STĂNICĂ	
Între bizantini și tătari. Cimitirul de la Isaccea – <i>Bagola</i>	
Between Byzantines and Tatars. The necropolis from Isaccea – <i>Bagola</i>	249
Oana DAMIAN	
Despre prezența Hoardei de Aur în situl bizantin de la Nufăru (județul Tulcea)	
The Golden Horde and the Byzantine archaeological site at Nufăru (Tulcea County)	295
Ana BOLDUREANU	
Un fragment din tezaurul de monede tătărești descoperit la Inești, Raionul Telenești, Republica Moldova	
A fragment of the Tatar coin hoard discovered in Inești, Telenești district, Republic of Moldova.....	303
Monica DEJAN, Ana BOLDUREANU	
Considerații despre câteva monede tătărești descoperite în zona Cetății de Scaun a Sucevei	
(a doua jumătate a secolului XIV)	
Considerations about a few Tatar coins discovered in the Suceava Fortress area	
(second half of the 14 th century).....	313
Letiția NISTOR, Adrian BĂTRÎNA	
Vestigiile bisericii lui Alexandru cel Bun de la Mănăstirea Bistrița (județul Neamț). Propuneri de reconstituire	
arhitecturală	
The remains of the Bistrița monastery (Neamț County) founded by Alexander the Good. Proposals for	
architectural reconstructions.....	319
Lilia DERGACIOVA, Alexandr ALEXANDROV	
Matrița sigilară a unui demnitar din sfatul domnesc al lui Ștefan II, domnitorul Țării de Jos a Moldovei	
The seal of a dignitary member in the Princely Council of Stephen II, Prince of Lower Moldova	337
Ioan-Aurel POP, Alexandru SIMON	
Bani pentru cruciadă: Rapoarte sieneze din primăvara anului 1476	
Money for the Crusade: Sieneze Reports from Spring 1476.....	341
Alexandru SIMON	
Documente și monede: <i>Petrusian</i> și lancu de Hunedoara	
Documents and coins: <i>Petrusian</i> and John Hunyadi	349
Gabriel CUSTUREA, Ana-Maria VELTER	
Câteva monede rare din colecția muzeului constănțean	
A few rare coins in the collection of the Constanța Museum	357
Florin Gabriel PETRICĂ, Minodora CÂRCIUMARU, Ovidiu CÎRSTINA, Adrian IONIȚĂ	
Observații asupra a două morminte descoperite în necropola bisericii „Sfânta Vineri” de la	
Curtea Domnească din Târgoviște	
Remarks on two burials in the cemetery of the Sfânta Vineri church from the Royal Court of Târgoviște.....	363
Gabriel VASILE	
Despre un posibil ritual funerar la populațiile medievale din Muntenia prin prisma a doi indivizi descoperiți	
în cimitirul bisericii „Sf. Vineri” de la Curtea Domnească din Târgoviște	
On a possible funerary ritual of Medieval populations in Wallachia as indicated by two individuals buried	
in the cemetery of the Sfânta Vineri church from the Royal Court of Târgoviște	373
Adriana GAȘPAR	
Șoapte din trecut. Fragmente ceramice cu inscripții în limba osmană descoperite la Timișoara	
Whispers from the past. Pottery sherds with Osmanic language inscriptions from Timișoara	391
Daniela MARCU-ISTRATE, Cristian-Florin ANGHELESCU, Roxana BUGOI	
Introducere în studiul sticlei de fereastră descoperite la Catedrala Romano-Catolică și Palatul Episcopal	
din Alba Iulia	
An introduction to the study of the window glass from the Roman-Catholic Cathedral and the Bishop’s Palace	
in Alba-Iulia.....	409

Radu Gabriel DUMITRESCU	
Un nou lot din tezaurul de la Craiova – <i>Strada Nicolae Bălcescu</i> (Sec. XVII–XVIII)	
A new part of the Craiova hoard – <i>Nicolae Bălcescu Street</i> (17 th –18 th centuries).....	433
Mariana ŞLAPAC	
The contribution of the ottomans to the construction of the Vauban-type fortress in Kiliya.....	449
Corneliu Bogdan Nicolae BELDIANU, Camelia Silvia BELDIANU	
<i>Tsuba</i> cu scene evocatoare. O formă de manifestare a unei arte medalistice avant la lettre în Japonia perioadei Edo?	
<i>Tsuba</i> with evocative scenes. An avant la lettre manifestation form of medal art in Japan	463
Abrevieri / Abbreviations / Abbreviations	481

BANI PENTRU CRUCIADĂ: RAPOARTE SIENEZE DIN PRIMĂVARA ANULUI 1476

Ioan-Aurel POP^a, Alexandru SIMON^b

^a Academia Română, București; e-mail: iapop@acad.ro

^b Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca; e-mail: alexandru.simon@acad.ro

Keywords: Siena, Rome, Hungary, Moldavia, Sixtus IV, Matthias Corvinus, Stephen III, crusading, funds

Abstract: As his native Siena was not particularly found of crusading, Achille(s) Petrucci gladly reported back from Rome to the leadership of city that Pope Sixtus IV had agreed to collect as little money as possible from Siena (2,000 ducats). In doing so, both on 26 March and on 11 April 1476, Petrucci, a highly experienced political, also provided the amounts that were due by other Italian states and the uses intended for the (largely to-be-collected) crusader funds. The main beneficiaries, chiefly because of Venice's intervention, approved by Sixtus IV, were Matthias Corvinus, king of Hungary and Stephen III, voievode of Moldavia.

Cuvinte-cheie: Siena, Roma, Ungaria, Moldova, Sixtus al IV-lea, Matei Corvin, Ștefan III, cruciadă, fonduri

Rezumat: Deoarece orașul său natal, Siena, nu era foarte interesat de cruciade, Achille(s) Petrucci a raportat din Roma cu bucurie conducătorilor orașului, că papa Sixtus al IV-lea a fost de acord să colecteze cât mai puțini bani de la Siena (2.000 de ducăți). Astfel, atât la 26 martie, cât și la 11 aprilie 1476, Petrucci, un politician cu mare experiență, a furnizat și sumele datorate de alte state italiene, precum și destinațiile fondurilor cruciate (în mare parte încă de colectat). Principalii beneficiari, în special datorită intervenției Veneției aprobată de Sixtus al IV-lea, au fost Matei Corvin, regele Ungariei și Ștefan al III-lea, voievodul Moldovei.

Cu toate că Siena era socotită orașul papei Pius al II-lea (1458–1464)¹, suveranul pontif sinonim cu ideea de cruciadă în a doua jumătate a secolului al XV-lea², republica, mai mică, din Toscana nu a fost vreodată bucuroasă să cheltuiască bani pentru lupta împotriva Imperiului Otoman³. În 26 martie 1476⁴, trimisul Sienei la curia papală, puternicul patrician Achille(s) Petrucci⁵, elevul influentului episcop de Gaeta, Francesco Patrizi⁶, a fost bucuros să anunțe conducerea orașului că „[...] taxa era făcută [pentru noi (sienezii)] ușoară și de plătit imediat [...]”.

În original: [...] *fu notificato per lor sono come era expedito/ el prelato da mandarsi in Hungaria per li denarj dele decime de preti et XX-e de Giudei, quale/ era lo Episcopo de Rieti, el quale, in quel di, usciva di Roma exhortando ciascuna dele potentie/ apud le quali nondam fussero exacte dette decime, XX-e che le volessero prestare al dicto vescovo/ in contanti, secondo la rata imposta et altre volte declarata, la quale era per li preti et Giudej/ de la iurisdictione de la Maiesta Regia ducati XX milia, per li Venetianj ducati XX milia, per quelli del duca di Milano/ ducati XX milia, per quelli del Papa ducati X milia, per li Fiorentinj ducati X milia, per quelli de Senesi ducati II milia, per quelli/ del duca di Ferrara ducati VIII milia, somano questi ordinati ducati 90 milia, restano ad inpo-/ nersa a quelli della Insula di Sycilia, del duca Durbino, del marchese di Mantua et daltre poten-/ tie Italice minori [...]*⁷.

În traducere: „[...] li s-a făcut cunoscut lor că fusese stabilit prelatul pentru a fi trimis în Ungaria pentru banii din zeciuielele preoților și pentru douăzecimile iudeilor, care era episcopul de Rieti, care în acea zi ieșea din Roma, încurajând fiecare dintre puterile de la care fuseseră strânse zeciuielele, douăzecimile pe care voiau să le dea zisului

¹ Fosi 1987; Nevola 2006, p. 218–221; Pellegrini 2015. Viitorul papă, Enea Silvio Piccolomini, se născuse lângă Siena, la Corsignano (redenumit Pienza în onoarea sa).

² Din imensa literatură: Cardini 1979; Kourniakos 2009, p. 35, 70; Housley 2012; dar și Pop, Simon 2022.

³ Ludovico Petronio, Francesco Aringhesi și Pietro Ceretani, trimisi la noul papă Paul al II-lea, care-i succedase lui Pius (+ 14 august 1464), precizau sec și cu ușurare: [...] *ala expeditione contro el turcho lo fusse parlato alcuna cosa [...]* „[...] despre expediția împotriva turcului nu s-a vorbit vreun lucru [...]” (ASSi, Concistoro, *Legazioni*, [reg.] 2416. 1452–1475, ff. 96'–98', la f. 98').

⁴ Precizăm că, la Siena, la fel ca la Florența, se folosea stilul Bunei Vestiri, anul nou căzând la 25 martie.

⁵ Jackson 2010, p. 456–457. Soția sa era foarte educata Battista Berti, care-l impresionase până și pe împăratul Frederic al III-lea de Habsburg, cu peste două decenii mai devreme (1452).

⁶ Hankins 2023, p. 15, 27–28.

⁷ ASSi, Concistoro, *Copialettere*, [reg.] 1691. 1 gennaio–31 dicembre 1476, f. 66'.

episcop în bani, după rata impusă și în alte dăți declarată, care era, pentru preoții și pentru iudeii majestății regești de douăzeci de mii de ducati, pentru venețieni de douăzeci de mii, pentru cei ai ducelui de Milano de douăzeci de mii de ducati, pentru cei ai Papei de zece mii de ducati, pentru florentini de zece mii de ducati, pentru cei ai sienezilor două mii de ducati, pentru cei ai ducelui de Ferrara de opt mii de ducati, însumează aceștia ducati nouăzeci de mii, rămânând să fie impuși aceia din Insula Sicilia, cei ai ducelui de Urbino, ai marchizului de Mantova și ai altor puteri italice mai mici [...]”.

Concesia făcută de către papa Sixt al IV-lea și de apropiatăii săi⁸ era cu atât mai importantă cu cât se prefigura, la insistența Veneției⁹, o și mai mare cheltuială antiotomană în perioada următoare.

În original: [...] *Dapoi fu leta una lettera della Illustrissima Signoria di Venetia et del loro nuovo/ duce, Messer Andrea Vendramino, molto longha, per la quale suadavano et exhortavano in effecto/ due cose, luna che si mandasse omnio uno ordinare legato in Hungaria, l'altra che se pro-/ cedesse al secondo sussidio dale potentie secularj per ducati 300 milia lanno, per tempo di 3 annj, / da mandarse al Re de Hungaria et ad Stephano Vayvoda, deli quali loro affermano pagare/ ogni anno fiorinj L milia, benche fussero oppressi di tutte le loro intrati per la medesima cagione./ Tandem, post multa colloquia, fu concluso laudando la Signoria de Venetia, che ciascuno dagli altrj/ oratorj dovesse stavere ali suoj Signorj che facessero la loro obligatione et similmente in premissis/ facesse el pontifice, preteera a me fu detto oltre a questo secundo sussidio, nel quale credo sia da/ expectare quello facianno gli altrj speciale et his diebus etiam in el ricordo per parte del papa el/ conte lheronimo, che questi due milia ducati deli Vostri preti, poi che la taxa era fatta leggiera/ da pagassero subito. Ceo e che non pagandoli hora loro, come dixi, essere stato ordinato/ per lo nostro Reverendissimo Archiepiscopo, li prestassero le Signorie Vostre comme fanno gli altrj [...]*¹⁰.

În traducere: „[...] Apoi fu citită o scrisoare a Prealuminatei Seniorii a Veneției și a noului lor duce, Domnul Andrea Vendramin¹¹, foarte lungă, prin care subliniau și evidențiau de fapt două lucruri, unul că să plece un legat ordinar în Ungaria¹², altul că să se trimită al doilea subsidiu al puterilor seculare, de 300 de mii pe an, timp de trei ani, către regele Ungariei și către Ștefan voievod, din care ei sunt de acord a plăti în fiecare an câte cincizeci de mii de florini, deși au fost stânjeniți în toate veniturile lor din același motiv. Apoi, după multe discuții, adunarea se încheie, fiind lăudată Senioria Veneției, încât fiecare dintre ceilalți soli să insiste pe lângă domnii lor ca să-și îndeplinească obligațiile, după cum la fel avea să facă Pontiful întru cele de mai sus, după care mie mi s-a spus că, în afară de acest al doilea subsidiu care este, cred, de așteptat, vor face altele speciale și în aceste zile, chiar spre amintire din partea Papei și a contelui Ieronim¹³, ca acești două mii de ducati ai preoților voștri, apoi că taxa era făcută [pentru noi] ușoară și de plătit imediat. Ceea ce înseamnă că neplătind-o acum, cum am zis, după cum a fost stabilit de către Înalt Preasfințitul arhiepiscop al nostru, o vor plăti domniile voastre, cum fac și alții [...]”.

Bunăvoința papei Sixt al IV-lea față de Siena¹⁴ și de obligațiile ei cruciate a fost subliniată și aproximativ două săptămâni mai târziu (în 11 aprilie 1476). Tot atunci a fost confirmată apariția noii contribuții cruciate, majore, care urma să fie întrebuințată de Matia Corvin, regele Ungariei, și Ștefan al III-lea cel Mare, voievodul Moldovei, în lupta lor cu sultanul Mehmed al II-lea¹⁵.

În original: [...] *Ceterum la Sanctita del Papa mi dixit ultimamente che scrivessi ale Vostre Magnificentie/ che lo piaccia taxarsi di quanto lo pare dovere contribuire nel subsidio contra al Turcho/ et me advisino. Et per informatione di qualle, ne di passati piu volte, si sono congregati/ li deputati Cardinali et oratorj dele potentie Ytalice, in presentia del Papa, in absentia, / per tale cagione, la Sua Sanctita vorrebbe che in questo anno si contribuisse al Re de/ Hungaria et a Stephano Vayvoda ducati CCC milia, ultra (ultra?) le C milia gia ordinati dele/ X-e et XX-e. Et che ciascuno Signore et Signoria si tassasse competenter e stesse tanto ala taxa/ fara la Sua Betitudine et in fino quj solo si e tassata la*

⁸ Orientativ: Lee 1978, p. 60–61; Goffen 1986; Strobl 2003.

⁹ Housley 2013, p. 33–34, 40–45, 50–52.

¹⁰ ASSi, Concistoro, *Copialettere*, 1691, f. 66’.

¹¹ Dibello 2022. El fusese ales doge în 5 martie 1476.

¹² Ceea ce nu s-a realizat, deși inclusiv trimisul Veneției în Moldova, Emmanuele Gerardo, a insistat pentru aceasta după ce Mehmed a fost forțat să se retragă la sudul Dunării, în luna august a aceluiași an (Simon 2015).

¹³ Girolamo Riario, nepotul papei, căpitanul-general al Bisericii Romane (Robertson 1971).

¹⁴ Relația era întărită de ostilitatea comună a papei și a Sienei față de Florența familiei Medici (Brandodoro 2023).

¹⁵ Pilat, Cristea 2017, p. 157–167.

*Illustrissima Signoria di Venetia di pagarre ducati/ L milia et lo Papa si e taxato ducati XXX milia. Et expectasi in dies la taxa farianno le/ altre potentie Ytalice [...]*¹⁶.

În traducere: „[...] În plus, Sanctitatea sa Papa îmi zise la urmă ca să vă scriu Domniilor Voastre că i-ar plăcea să se strângă taxa prin care îi pare că trebuie să contribuim la subsidiul contra Turcului și mă aviză în temă. Și pentru care informație, în zilele trecute, de multe ori se strânsă deputații cardinali și solii puterilor italițe, în prezența Papei sau în absență pentru asemenea motiv; Sanctitatea Sa ar vrea ca în acest an să se contribuie către Regele Ungariei și către Ștefan Voievod cu trei sute de mii de ducați, peste cei o sută de mii de ducați deja ceruți din zeciuiele (decime) și douăzeci (vigesime). Și că fiecare Senior și Seniorie să strângă taxele în mod competent și că același lucru legat de taxe va face și Sanctitatea Sa și că până aici s-a strâns doar taxa Prealuminatei Seniorii a Veneției, cu plata a cincizeci de mii de ducați și a Papei, care a plătit treizeci de mii de ducați. Și că se așteaptă în zilele următoare plata pe care o vor face celelalte puteri italițe [...]”.

La 26 martie 1476, fondurile disponibile pentru cruciada antiotomană erau – teoretic – în valoare totală de 130 000 de ducați. Colectați fuseseră însă doar 40 000 de ducați (20 000 din decimele preoților și 20 000 din vigesimele evreilor)¹⁷. Suma, să-i spunem spirituală, avea să fie transportată de grabă de către episcopul de Rieti, Fazio Gallerani¹⁸, la regele Matia Corvin¹⁹.

Tot pe baza decimelor și a vigesimelor, urma să mai fie strânsă contribuția – nominal – seculară. Ea se ridica la minimum 90 000 de ducați (20 000 de la Ferdinand de Aragon, regele Neapoleului²⁰, 20 000 de la Republica Veneția²¹, 20 000 de la Galeazzo Maria Sforza²², ducele Milanului, 10 000 din Statele Papale²³, 10 000 de la Republica Florența²⁴, 8 000 de la Ercole d’Este, ducele Ferrarei²⁵, și 2 000 de la Republica Siena²⁶). Papalitatea miza pe 100 000 de ducați. Restul de 10 000 de ducați trebuia să fie dați de Insula Sicilia²⁷ (supusă lui Ferdinand de Aragon), de ducele de Urbino, Federico al III-lea de Montefeltro²⁸, de margraful de Mantova, Ludovico al III-lea *il Turco* Gonzaga²⁹, și „de alte puteri italițe mai mici” (în ochii sienezilor)³⁰.

Suplimentar, noul doge al Veneției, Andrea Vendamin, solicita un fond cruciat adițional de 300 000 de ducați pe trei ani. Bani urmău să fie împărțiți între Matia Corvin și Ștefan al III-lea. Jumătate din sumă (câte 50 000 de ducați pe an) avea să fie susținută de Serenissima³¹. De dinainte de 11 aprilie 1476, papa Sixt al IV-lea s-a arătat de acord cu ideea. Cum Veneția a și plătit imediat cei 50 000 de ducați pentru anul 1476, Sixt a adăugat la aceștia alți 30 000 de ducați. Mai mult, el voia ca cei 300 000 de ducați să fie strânși și trimiși chiar în acel an, papa mizând pe faptul că celelalte state din Peninsula Italică vor contribui repede la noul fond cruciat.

Ce a urmat nu se (prea) cunoaște³². Abia după ce Mehmed al II-lea a fost nevoit să se retragă din Moldova, la Matia (și doar la el) au ajuns 80 000 de ducați (după 30 august)³³. La Foligno³⁴, unde Sixt al IV-lea se retrăsese din cauza molimei de la Roma, solii Neapoleului și ai Veneției³⁵ se certau (și în 24 septembrie) pentru împărțirea banilor (cei dintâi îl sprijineau

¹⁶ ASSI, *Concistoro, Copialettere*, 1691, f. 72^v.

¹⁷ Ideea nu era nouă, fiind încercată, cu ceva succes, și de către Pius al II-lea (Housley 2013, p. 78, 131–133).

¹⁸ A nu se confunda cu Fazio, tatăl faimoasei Cecilia Gallerani, amanta lui Ludovico *il Moro* Sforza și favorita lui Leonardo da Vinci (Pizzagalli 1999, p. 119–120).

¹⁹ Gallerani a ajuns, cu întârziere, dar totuși cu *il subsidio de Italia*, în Ungaria, de unde a plecat înapoi spre Italia la 6 noiembrie 1476, în ajunul căsătoriei lui Matia cu Beatrice, fiica lui Ferdinand de Aragon (Berzeviczy 1914, nr. 24, p. 31; raport trimis, din Esztergom?, de Lucca Lupo ducelui Milanului, Galeazzo Maria Sforza).

²⁰ Vezi acum și Pastrnak 2023.

²¹ Un util, dar neglijat studiu este Moravitz 2016.

²² Prezența ducelui Milanului este surprinzătoare. Pentru ce credea (în 24 mai 1476) Galeazzo Maria Sforza despre cruciadă și despre cruciații din Răsărit (inclusiv despre Matia, dar nu și despre Ștefan), vezi Motta 1889, p. 148.

²³ Partner (1972), p. 420–421, 445–446; Prodi (1982), p. 17, 70–71.

²⁴ Müller 1879, nr. 175–183, p. 218–222; Babinger 1963.

²⁵ Ginerele lui Ferdinand de Aragon (Tuohy 1996, p. 8–12, 26–28).

²⁶ Atât avea să primească Andrea Bregno pentru Capela Piccolomini din Siena la 1477 (Frommel 2008, p. 188).

²⁷ Iese în evidență separarea Siciliei, dorită de ramura iberică a Casei Aragon, de Neapole (Bentley 1987, p. 23).

²⁸ În acest context toscan, vezi Simonetta 2008.

²⁹ Lazzarini 2006. Fiul său era tot mai activul cardinal Francesco (Chambers 1992, p. 10–11).

³⁰ Să se fi referit Petrucci tocmai la Genova? Genova nu apare pe listă, deși pierduse Caffa (Pistarino 1990).

³¹ Bugetul anual al Veneției era de circa 1 000 000 ducați (pentru „bugetele statale”, vezi Pamuk 1994, p. 954–956). Din acesta, războiul cu Poarta (1463–1478/1479) a consumat în medie anuală aproximativ 70%.

³² Considerația este valabilă și pentru evenimentele italiene din anul precedent (vezi aici și Pop, Simon 2023).

³³ Thallóczy 1913, p. 36–38.

³⁴ Al cărui guvernator fusese, sub Pius al II-lea (1461–1464), mentorul lui Petrucci, episcopul Patrizi.

³⁵ La acel timp, familia lui Ștefan se găsea probabil încă la Veneția pe cheltuiala republicii (Pop, Simon 2018, cu datele din 1 august 1476 din ASVe, Senato Secreti (S.S.), *Senato Terra*, reg. 31. 1473–1476, f. 125^v).

pe Matia, cei din urmă pe Ștefan)³⁶. S-ar părea că nici un ducat nu a mai ajuns nici la Buda, nici la Suceava, deși mai erau fonduri cruciate colectate în Peninsula Italică (motiv pentru care Cracovia a încercat apoi să le obțină, printr-un vecin al Sienei, Filippo Buonaccorsi Callimachus, din San Gimignano)³⁷.

Putem încerca o estimare și o contextualizare a sumelor raportate în martie-aprilie 1476 de la Siena la Roma. Calculele fuseseră făcute de ceva vreme, în bună măsură după ce vestea victoriei lui Ștefan al III-lea de la Vaslui (ianuarie 1475) se răspândise cu iuțeală în Peninsula Italică (februarie-martie 1475)³⁸. Pe baza conceptului prezentat de Veneția, marea susținătoare a lui Ștefan, domnul Moldovei urma să participe cu 5 000 de oșteni, iar Matia, regele Ungariei, cu 25 000³⁹. Banii urmau să fie strânși inclusiv de la evreii din Ungaria și din Moldova (ceea ce a dus „la incidente” între Ștefan și evreii „săi”, care au invocat protecția sultanului Mehmed)⁴⁰.

Proiectul stabilea un raport de 5 la 1⁴¹ între Matia și Ștefan (raportul real era mai degrabă de 2 la 1, nu în ultimul rând din cauza lui Matia care se lăuda, pentru a solicita și mai mulți bani, că dispunea de peste 100 000 din Transilvania, Țara Românească și Moldova, față de cei vreo 20 000 din Ungaria propriu-zisă, unde datele erau mai ușor verificabile de puterile italiene)⁴². Din cei 300 000 de ducați⁴³ suplimentari propuși de dogele Andrea Vendramin și agreeți de papa Sixt al IV-lea, partea lui Ștefan ar fi fost astfel de (minimum) 50 000 de ducați (certurile foarte violente purtate la Veneția, între trimișii lui Matia și administrația republicii cu privire la Ștefan, în octombrie 1478, în ajunul păcii dintre Serenissima și Înalta Poartă, indică totuși că domnul avea o „cotă cruciată” sensibil mai mare)⁴⁴. Totodată, atât Veneția, cât și Roma îi permisese lui Ștefan să valorifice captura umană și materială luată pentru Mehmed al II-lea la cucerirea otomană a Caffei în vara anului 1475 (Serenissima a pomenit „afacerea” abia când, în mai 1477, Ștefan a vrut să atace, nu peste Dunăre, în Bulgaria, cum voia republica, ci în Crimeea)⁴⁵.

Solda mensuală a unui călăreț era de 3 florini în Ungaria⁴⁶ și 2 ducați în Polonia⁴⁷. Ca prețuri, mai ales în cazul cailor și al satelor⁴⁸, Moldova era la acea vreme la nivelul Transilvaniei. Cei 5 000 de oșteni⁴⁹ cu care Ștefan trebuia să participe la lupta împotriva Porții (de presupus călăreți, deoarece acțiunea militară era una ofensivă), ar fi costat 10 000–12 000 de ducați pe lună. În aceleași coordonate, cei 25 000 de oșteni⁵⁰ ai lui Matia ar fi avut solde lunare de 75 000 de ducați⁵¹. Însumat, aproape 90 000 de ducați⁵² ar fi reprezentat numai „cheltuielile salariale” și doar pentru o lună ale trupelor lui Matia și Ștefan. Oferta, adaptată (din aprilie 1476), a Veneției de a aloca toți cei 300 000 de ducați⁵³ (prevăzuți pentru trei ani: 1476 1477 și 1478) direct și exclusiv pentru anul 1476 (adică, pentru a doua sa jumătate), apare drept logică. O victorie

³⁶ Pop, Simon 2020 (cu raportul Mantova, din 24 septembrie 1476, din ASMa, Archivio Gonzaga, E. Affari esteri, XXV. Roma, busta 834. 1404–1499, nenumrotat/nn).

³⁷ Cieszkowski 1890, nr. 69–76, p. 157–178; Papacostea 1972, p. 4–7.

³⁸ Pop 2019–2020.

³⁹ Luca, Simon 2008, p. 87–88 (cu proiectul păstrat în copie în ASM, Archivio Ducale Sforzesco (A.D.S.), Potenze Estere, *Illyria, Polonia, Russia, Slavonia*, cart. 640, fasc. 2, nn [sfârșit de martie-început de aprilie 1475]).

⁴⁰ Simon 2023 (și cu o sursă din ASM, A.D.S., Potenze Estere, *Venezia*, cart. 380. *Giugno-Dicembre 1493* [!]).

⁴¹ Cu titlu de comparație, amintim că, pe baza datelor prezentate în numele lui Matia la Milano în mai 1476, raportul dintre populația Ungariei și cea a Țării Românești era de circa 6 la 1 (Papacostea 1980, p. 1783).

⁴² Simon 2012, p. 185–191 (și cu prezentarea din ASF, Carte Stroziane, I^a serie, filza 304, nn [mai? 1476]).

⁴³ Atât (sau numai 250 000 de ducați la 1462) ar fi costat, în parte, campaniile lui Mehmed al II-lea de la Belgrad (1456) și din Țara Românească (1462) după Chalcocondil (1958, p. 285).

⁴⁴ Neglijata sursă se găsește și în Iorga 1913, nr. 63, p. 73–74.

⁴⁵ Simon 2013 (cu rapoartele milaneze, din 13 martie și 11 mai 1477, din ASM, A.D.S., Potenze Estere, *Venezia*, cart. 364. *Gennaio-Luglio 1476*, fasc. 3. *Marzo*, nn; fasc. 5. *Maggio*, nn). Din această perspectivă, absența Genevei de pe lista „contributorilor cruciați” din primăvara anului 1476 nu surprinde cu adevărat.

⁴⁶ Nagy, Nyáry 1876, nr. 167, p. 232. Izvorul (din ASM, A.D.S., Potenze Estere, *Ungheria*, cart. 650. 1452–1490, fasc. 3, nn) a fost greșit datat sub anul 1471, deși pomenea decesul recent al papei Pius al II-lea († 14 august 1464).

⁴⁷ Biskup, Górski 1987, p. 9–17. Cazimir al IV-lea Jagiello al Poloniei avea un buget anual de 80 000 de ducați din Polonia propriu-zisă. În total, spre sfârșitul domniei (în anii 1480), veniturile regelui jagiellon au trecut de 140 000 ducați. În schimb, la 1475, Matia dispunea de măcar 400 000 de florini pe an (cf. deja Fügedi 1982). Un florin ungar era schimbat la paritate cu un ducat venețian (cf. și MNL-OL, *Diplomatikai Levéltár*, [nr.] 15475; 17 iulie 1460).

⁴⁸ Pentru câteva repere, vezi (orientativ) Simon 2007, p. 32, 228, 239, 303.

⁴⁹ Pentru bugetul lui Ștefan, avem practic o singură sursă (ca bază de plecare): afirmația sa din scrisoarea trimisă lui Cazimir după bătălia de la Baia (1467). Matia arseze Ținutul Neamț, care singur plătea tributul Moldovei (Panaitescu 1933–1934, p. 63), adică, 3 000 de ducați (sau tot numai 2 000) la acea vreme (Guboglu 1985, p. 104–107). Dată fiind valoarea indiscutabilă a Cetății Albe (în special) și a Chiliei (de pildă: Pippidi 1997, p. 81–84, Campana 2019, p. 113–119), nu putem accepta explicația habsburgică (post 1526 și 1538) că domeniile Ciceului și Cetății de Baltă au fost date de Matia lui Ștefan (1489) drept compensație pentru pierderea, în fața lui Baiazid al II-lea (1484), a porturilor de la Gurile Nistrului și ale Dunării (Veress 1914, nr. 264, p. 304–305). Feudele transilvane îi aduceau lui Ștefan măcar 4 000 de florini pe an, dar nu mai mult de 10 000 anual (Ácsády 1894, p. 32; Simon 2007, p. 228). Iar, înainte de începerea războiului cu Poarta (1473), Ștefan nu pare însă să fi fost (mult) „mai sărac” decât Cazimir.

⁵⁰ Ca în cazul oștirilor otomane (Gheorghe 2017), trebuie să renunțăm la exagerările efectivelor trupelor creștine.

⁵¹ Pentru bugete și costuri regale ungare, vezi Kenyeres 2022.

⁵² În comparație, pentru fiecare an de război cu Ordinul Cavalerilor Teutoni (1454–1466), Cracovia a plătit circa 100 000 de ducați/an, dar abia 60% din cheltuielile globale implicate de conflict (Boroda, Guzowski 2016, p. 453).

⁵³ Adică, pe la 40%, din cât cheltuia republica pentru un an de război cu Poarta (vezi și Setton 1978, p. 320–327).

hotărâtoare nu putea fi obținută prin campanii de aproximativ o lună, precum cele ale lui Ștefan din Țara Românească⁵⁴ sau ale lui Matia din Serbia și Bosnia (ultima chiar în februarie-martie 1476)⁵⁵. Această victorie nu a venit vreodată, chiar dacă, în august 1476, Mehmed era prins ca un animal în capcană în Moldova, în cuvintele polonezului Jan Długosz⁵⁶.

Una dintre explicații poate fi găsită chiar la vremea rapoartelor sieneze din 26 martie și 11 aprilie 1476. Atunci și solii lui Ștefan și solii lui Matia se găseau la Roma⁵⁷. Între ei, s-a remarcat Petru *de Insula* (Cristian, de lângă Sibiu)⁵⁸, viitor episcop al Moldovei, de la sfârșitul lunii martie a acelui an, și episcop-vicar al Transilvaniei (noul prelat de la Alba Iulia fiind vărul primar al lui Matia, Ladislau Geréb). Deși, cel târziu prin tratatul de la Iași-Buda din urmă cu nici un an (iulie-august 1475)⁵⁹, Ștefan era oficial vasalul lui Matia, la Roma, la curia papală, voievodul – de rit „grec” – al Moldovei a fost înfățișat ca fiind întru nimic supus regelui Ungariei (20–29 martie 1476)⁶⁰. Sixt al IV-lea a încercat să aplaneze situația⁶¹. Petru de Cristian venise cu recomandare și de la Matia, dar, în primul rând, cu protecție de la cardinalul venețian Marco Barbo⁶². Iar, din ianuarie 1476, Ștefan era „atletul” Papalității (era o dregătorie, nu un titlu, pe care el a fost la un pas să o piardă în noiembrie 1476, fiindcă nu-l răpusesse pe Mehmed, învins totuși pe moment)⁶³.

Când marile bugete erau discutate la Roma, în martie și aprilie 1476, Ștefan al III-lea cel Mare al Moldovei se pare că se simțea suficient de sigur pe el și de îndreptățit⁶⁴ pentru a pretinde mai mult decât ceea ce i-ar fi fost rezervat prin statutul de „asociat”, de vasal al mai bine cunoscutului rege al Ungariei, Matia Corvin⁶⁵. Bani cruciați și certurile monarhice de la Roma din primăvara anului 1476 au prevestit eșecul de peste câteva luni, întrucât luptele din vara acelui an au fost o înfrângere pentru cruciații de la Suceava (și de la Buda) care nu au reușit să-l răpună pe Mehmed (și nici nu au primit vreă altă șansă mai apoi)⁶⁶. Aceasta ar fi imaginea pe care surse incomplet păstrate și incomplete și prin însăși natura lor (precum rapoartele sieneze din 26 martie și 11 aprilie 1476) ne îngăduie să o conturăm în jurul unor momente hotărâtoare.

BIBLIOGRAFIE

ASF – Archivio di Stato di Firenze, Firenze.

ASM – Archivio di Stato di Milano, Milano.

ASMa – Archivio di Stato di Mantova.

ASSI – Archivio di Stato di Siena, Siena.

ASV – Archivio Segreto Vaticano, Città del Vaticano

ASVe – Archivio di Stato di Venezia, Venezia.

MNL-OL – Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Budapest

Andreescu 1977 – Șt. Andreescu, *L'acção de Vlad Țepeș dans le sud-est de l'Europe en 1476*, RESEE 15(2), 1977, p. 259–272.

Ácsády 1894 – I. Ácsády, *Régi magyar birtokviszonyok 1494–1598* [=Értekezések a Történelmi Tudományok Köréből 16(3)], Budapest, 1894.

Babinger 1963 – F. Babinger, *Lorenzo de' Medici e la corte ottomana*, Archivio Storico Italiano 121, 1963, p. 305–361.

Bentley 1987 – J. H. Bentley, *Politics and Culture in Renaissance Naples*, Princeton, NJ, 1987.

Berzeviczy 1914 – *Acta vitam Beatricis reginae Hungariae illustrantia. Aragoniai Beatrix magyar királyné életére vonatkozó okiratok* (=Monumenta Hungariae Historica, I, 39), editor Albert [von] Berzeviczy, Budapest, 1914.

Biskup, Górski 1987 – M. Biskup, K. Górski, *Kazimierz Jagiellończyk. Zbiór studiów o Polsce drugiej połowy XV wieku*, Warszawa, 1987.

Bogdan 1913 – I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București, 1913.

Boroda, Guzowski 2016 – K. Boroda, P. Guzowski, *From King's Finance to Public Finance. Different Strategies of Fighting Financial Crisis in the Kingdom of Poland under Jagiellonian Rule (1386–1572)*, în: M. Cattini (ed.), *Le crisi finanziarie. Gestione, implicazioni sociali e conseguenze nell'età preindustriale: selezione di ricerche/ The Financial Crises. Their Management, Their Social Implications and Their Consequences in Pre-Industrial Times: Selection of Essays* (=Atti delle Settimane di Studi e altri Convegni 47), Firenze, 2016, p. 451–470.

Brandodoro 2023 – N. Brandodoro, *Noster Moyses papa. Una metafora teologico-politica nel conflitto fra Sisto IV e i Medici*, De Medio Aevo 12(2), 2023, p. 303–314.

⁵⁴ Cristea, Pienaru 2012.

⁵⁵ Andreescu 1977.

⁵⁶ Długosz 1878, p. 646.

⁵⁷ Chiar dacă stăpânii lor au fost pomeniți de Petrucci, reprezentanții nu au fost amintiți, fiind socotiți probabil mai puțin importanți în raport cu alte personaje de pe Tibru, care erau relevante pentru afacerile curente ale Sienei.

⁵⁸ Vezi Tăutu 1965.

⁵⁹ Bogdan 1913, nr. 146, p. 335.

⁶⁰ Vezi și sursele discutate în Pilat, Cristea 2017, p. 164–166. În mai 1476, problema era în continuare actuală.

⁶¹ Foarte elocventă este bula sa *Pastoris aeterni* din 9 aprilie 1476 (Theiner 1860, nr. 634, p. 449–450).

⁶² Filitti 1913, nr. 61–62, p. 70–71.

⁶³ Simon 2009 (cu instrucțiunile venețiene, din 23 noiembrie 1476, din ASVe, S.S., *Deliberazioni*, reg. 27. 1475–1476, c. 108^{r-v}).

⁶⁴ Posibil și datorită unei alte bule, pentru Cetatea Albă, din 9 ianuarie 1476 (ASV, Registra Vaticana, [reg.] 578, ff. 92'-92'), editată însă greșit (cf. deja Halecki 1958, p. 104, nota 14) sub 1477 (Theiner 1860, nr. 636, p. 453–454).

⁶⁵ Posibil și datorită unei alte bule, pentru Cetatea Albă, din 9 ianuarie 1476 (ASV, Registra Vaticana, [reg.] 578, ff. 92'-92'), editată însă greșit (cf. deja Halecki 1958, p. 104, nota 14) sub 1477 (Theiner 1860, nr. 636, p. 453–454).

⁶⁶ A se vedea în acest context considerațiile din Gorovei 2007, p. 85–87.

- Campana 2019 – L. Campana, *Sailing into Union: The Byzantine Naval Convoy for the Council of Ferrara-Florence (1438–1438)*, *Dumbarton Oaks Papers* 73 (2019), p. 103–126.
- Cardini 1979 – F. Cardini, *La Repubblica di Firenze e la Crociata di Pio II*, *Rivista di Storia della Chiesa in Italia* 3, 1979, p. 455–482.
- Chalcocondil 1958 – L. Chalcocondil, *Expuneri istorice* (=Scriptores Byzantini 2), ediție Vasile Grecu, București, 1963.
- Chambers 1992 – D. S. Chambers, *A Renaissance Cardinal and His Worldly Goods: The Will and Inventory of Francesco Gonzaga (1444–1483)*, London, 1992.
- Cristea, Pienaru 2012 – O. Cristea, N. Pienaru, *Țara Românească, Moldova și Bătălia de la Bașkent*, *Analele Putnei* 8(1), 2012, p. 17–36.
- Cieszkowski 1890 – *Fontes rerum poloniarum et tabulario reipublicae venetae*, editor August Cieszkowski, I-2. *Acta Vladislao Jagellonide Regnante*, Poznań, 1890.
- Dibello 2022 – D. Dibello, *Andrea Vendramin*, *Dizionario Biografico degli Italiani* 98, 2022, sub voce.
- Długosz 1878 – [J. Długosz,] *Jan Długosii Senioris Canonici Cracoviensis Opera omnia*, X–XIV, ediție Alexander Przedziecki, V, Kraków, 1878.
- Dücker 2011 – J. Dücker, *Konstruktion einer ruhmreichen Vergangenheit: die Abstammung des ungarischen Königs Matthias Corvinus*, în: M. Borgolte, J. Dücker, M. Müllerburg, B. Schneidmüller (eds.), *Integration und Desintegration der Kulturen im europäischen Mittelalter* (=Europa im Mittelalter 18), Berlin, 2011, p. 137–151.
- Filitti 1913 – I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului. I. Documente privitoare la episcopatele catolice din Principate*, București, 1913.
- Fosi 1987 – I. Polverini Fosi, *La Comune Dolcissima Patria: Pio II e Siena*, în: D. Rugiadini (ed.), *I ceti dirigenti nella Toscana del 'Quattrocento*, Firenze, 1987, p. 502–521.
- Frommel 2008 – C. L. Frommel, *Formazione ed evoluzione architettonica di Andrea Bregno*, în: C. Crescentini (ed.), *Andrea Bregno: il senso della forma nella cultura artistica del Rinascimento*, Firenze 2008, p. 171–197.
- Fügedi 1982 – E. Fügedi, *Mátyás király jövedelme 1475-ben*, *Századok* 116(3), 1982, p. 484–506.
- Gheorghe 2017 – A. Gheorghe, *Understanding the Ottoman Campaign in Wallachia: Numbers, Limits, Manoeuvres and Meanings*, în: Th. M. Bonn, R. Einax, St. Rohdewald (eds.), *Vlad der Pfähler – Dracula: Tyrann oder Volkstribun?*, Wiesbaden, 2017, p. 159–188.
- Goffen 1986 – R. Goffen, *Friar Sixtus IV and the Sistine Chapel*, *Renaissance Quarterly* 39(2), 1986, p. 218–262.
- Gorovei 2007 – Șt. S. Gorovei, *Cronologii controversate în istoria lui Ștefan cel Mare. Observații asupra izvoarelor*, *Analele Putnei* 3(2), 2007, p. 75–90.
- Guboglu 1969 – M. Guboglu, *Le tribut payé par les Principautés Roumaines à la Porte jusqu'au début du XVIe siècle d'après les sources turques*, *Istanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 41(1–4), 1985, p. 59–138.
- Halecki 1958 – O. Halecki, *From Florence to Brest (1439–1596)* (=Sacrum Poloniae Millennium, V), Rome, 1958¹.
- Hankins 2023 – J. Hankins, *Political Meritocracy in Renaissance Italy: The Virtuous Republic of Francesco Patrizi of Siena*, Cambridge, MA, 2023.
- Housley 2012 – N. Housley, *Pius II and Crusading*, *Crusades* 11, 2012, p. 209–247.
- Housley 2013 – N. Housley, *Crusading and the Ottoman Threat. 1453–1505*, Oxford, 2013 [2012].
- Iorga 1913 – N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră (III): Originea legăturilor cu Ștefan cel Mare și mediul politic al dezvoltării lor*, (A)ARMSI 37 (1914–1915), p. 1–76.
- Jackson 2010 – Ph. Jackson, *Parading in Public: Patrician Women and Sumptuary Law in Renaissance Siena*, *Urban History* 37(3), 2010, p. 452–463.
- Kenyeres 2022 – I. Kenyeres, *A Magyar Királyság pénzügyei és katonai költségei Mohács előtt*, *Századok* 156(2), 2022, p. 237–276.
- Kourniakos 2009 – P. Kourniakos, *Die Kreuzzugslegation Kardinal Bessarions in Venedig (1463–1464)* [teză de doctorat (Universităt zu Köln)], Köln, 2009.
- Lazzarini 2006 – I. Lazzarini, *Ludovico III Gonzaga, marchese di Mantova*, *Dizionario Biografico degli Italiani* 66, 2006, sub voce.
- Lee 1978 – E. Lee, *Sixtus IV and Men of Letters* (=Temi e Testi 26), Roma, 1978.
- Luca, Simon 2008 – C. Luca, Al. Simon, *Documentary Perspectives on Matthias Corvinus and Stephen the Great*, *Transylvanian Review* 17(3), 2008, p. 85–113.
- Moravitz 2016 – J. Moravitz, *Das öffentliche Bild von Uzun Hasan und Stefan dem Großen in venezianischen Quellen* [lucrare de masterat (Universităt Wien)], Wien, 2016.
- Motta 1889 – E. Motta, *Un ambasciatore tartaro a Venezia*, 1476, *Ateneo Veneto* 19, 1889, p. 145–153.
- Müller 1879 – G. Müller, *Documenti sulle relazioni delle città Toscane coll'Oriente Cristiano e coi Turchi fino all'anno MDXXXI*, Firenze, 1879.
- Nagy, Nyáry 1876 – I. Nagy, A. Nyáry, *Magyar diplomaciai emlékek. Mátyás király korából 1458–1490* (=Monumenta Hungariae Historica 4(1–4), II. [1466–1480]), Budapest, 1876.
- Nevola 2006 – F. Nevola, *Ritual Geography: Housing the Papal Court of Pius II Piccolomini in Siena (1459–60)*, *Renaissance Studies* 20(2), 2006, p. 201–224.
- Pamuk 1994 – Ş. Pamuk, *Money in the Ottoman Empire, 1326–1914*, în: H. Inalcik, D. Quataert (eds.), *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300–1914*, Cambridge, 1994¹, p. 947–986.
- Panaitecu 1933–1934 – P. P. Panaitecu, *Contribuții la istoria lui Ștefan cel Mare*, (A)ARMSI 15 (1933–1934), p. 61–80.
- Papacostea 1972 – Ş. Papacostea, *La guerre ajournée: les relations polono-moldave en 1478. Réflexions en marge d'un texte de Filippo Buonaccorsi-Callimachus*, *Revue Roumaine d'Histoire* 11(1), 1972, p. 3–21.
- Papacostea 1980 – Ş. Papacostea, *Populație și fiscalitate în Țara Românească în secolul al XV-lea: un nou izvor*, *RI* 33(9), 1980, p. 1779–1785.
- Partner 1972 – P. Partner, *The Lands of St. Peter: The Papal State in the Middle Ages and the Early Renaissance*, Berkley – Los Angeles, CA, 1972.
- Pastrnak 2023 – P. Pastrnak, *Mechanics of Royal Generosity: The Gifts from the Wedding of King Matthias Corvinus and Beatrice of Aragon (1476)*, *Speculum* 98(3), 2023, p. 802–825.
- Pellegrini 2015 – M. Pellegrini, *Pio II*, *Dizionario Biografico degli Italiani* 83, 2015, sub voce.
- Pilat-Cristea 2017 – L. Pilat, O. Cristea, *The Ottoman Threat and Crusading on the Eastern Border of Christendom during the 15th Century* (=East Central and Eastern Europe in the Middle Ages 450–1450, vol. 48), Leiden – Boston, 2017.
- Pippidi 1997 – A. Pippidi, *Din nou despre inscripțiile de la Cetatea Albă*, în: V. Barbu (ed.), *In honorem Paul Cernovodeanu*, București, 1997, p. 75–87.
- Pistarino 1990 – G. Pistarino, *La caduta di Caffa: diaspora in Oriente*, în: Idem, *Genovesi d'Oriente*, Genova, 1990, p. 477–518.
- Pizzagalli 1999 – D. Pizzagalli, *La dama con l'ermellino: vita e passioni di Cecilia Gallerani nella Milano di Ludovico il Moro*, Milano, 1999.
- Pop 2015 – I.-A. Pop, *Alcuni aspetti della diffamazione del re Mattia Corvino nel XV secolo*, *Transylvanian Review* 24, suppl. 2, 2015, p. 26–34.
- Pop 2019–2020 – I.-A. Pop, *The Romanians from Moldavia at the Jubilee in Rome (1475)*, *MarNero* 10–11, 2019–2020, p. 163–170.
- Pop, Simon 2018 – I.-A. Pop, Al. Simon, *Re de Dacia: un proiect de la sfârșitul Evului Mediu*, Cluj-Napoca, 2018.
- Pop, Simon 2020 – I.-A. Pop, Al. Simon, *Arbitrajul de la Foligno din 1476: l'Ungaro o il Valacho?*, *Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”* 57, 2020, p. 65–80.
- Pop, Simon 2022 – I.-A. Pop, Al. Simon, *Piccolomini and the Hunyadis: On the Humanist Lands of Voivode Vlad and King Matthias*, în: I.-A. Pop, V. Spinei (eds.), *Nouvelles Études d'Histoire* 14, București, 2022, p. 33–54.

- Pop, Simon 2023 – I.-A. Pop, Al. Simon, *Sabotaj al cruciadei antiotomane sau necesitate politică italiană? Un raport al lui Leonardo Botta din 27 iulie 1475*, SMIM 39, 2023, p. 9–18.
- Prodi 1982 – P. Prodi, *The Papal Prince. One body and Two souls: The Papal Monarchy in Early Modern Europe*, Cambridge, 1982.
- Robertson 1971 – I. Robertson, *The Signoria of Girolamo Riario in Imola*, *Historical Studies* 15, 1971, p. 88–117.
- Setton 1978 – K. M. Setton, *The Papacy and Levant (1204–1571)* (=Memoirs of the American Philosophical Society 114, 127, 161, 162), II. *The Fifteenth Century*, Philadelphia, PA, 1978.
- Simon 2007 – Al. Simon, *Ștefan cel Mare și Matia Corvin. O coexistență medievală*, Cluj-Napoca, 2007.
- Simon 2009 – Al. Simon, Să nu uci o pasăre cântătoare: soarta unui fortissimus rei Christiane athleta în ochii Veneției, în: S. Andea, I.-A. Pop, Al. Simon (eds.), *Pe urmele trecutului. Profesorului Nicolae Edroiu la 70 de ani*, Cluj-Napoca, 2009, p. 159–169.
- Simon 2012 – Al. Simon, *Pământurile crucii: românii și cruciada târzie*, Cluj-Napoca, 2012.
- Simon 2013 – Al. Simon, *Pellegrini ed atleti del Signore ai confini della cristianità: Skanderbeg, Stefano III di Moldavia e le loro relazioni con Roma e Venezia*, MEFRM 125(1), 2013, p. 23–36.
- Simon 2015 – Al. Simon, *Cruciada din Moldova într-un raport venețian din 1476: note asupra unui document*, în: I. Bolovan, O. Ghitta (eds.), *Istoria ca datorie: omagiu academicianului Ioan-Aurel Pop*, Cluj-Napoca, 2015, p. 375–384.
- Simon 2023 – Al. Simon, *L'imbroglio juif d'un capitaine de Venise*, în: S. Pelusi, F. Ciure, A. Pavan (eds.), *Marcella, Venezia e Lavdatio. Erudite Scritture. Amichevoli Dedicazioni*, Venezia – Oradea, 2023, p. 277–293.
- Simonetta 2008 – M. Simonetta, *The Montefeltro Conspiracy: A Renaissance Mystery Decoded*, New York, 2008.
- Strobl 2003 – W. Strobl, *Der Papstneffe Pietro Riario als Antichrist: Zeitkritisches in einem apokalyptischen Epos des 15. Jahrhunderts?*, *Archivum Historiae Pontificiae* 41, 2003, p. 73–81.
- Tăutu 1965 – A. L. Tăutu, *Spirit «ecumenic» între Papalitate și români pe vremea lui Ștefan cel Mare (1476)*, *Buna Vestire* 4(1), 1965, p. 1–10.
- Thallóczy 1913 – L. Thallóczy, *Frammenti relativi alla storia dei paesi situati all'Adria* (extras din *Archaeografo Triestino*, seria a III-a, VII, 1), Trieste, 1913.
- Theiner 1860 – A. Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, II. *Ab Innocentio PP. VI. usque ad Clementem PP. VII. 1352–1526*, Roma, 1860.
- Tuohy 1996 – Th. Tuohy, *Herculean Ferrara: Ercole d'Este, 1471–1505, and the Invention of a Ducal Capital*, Cambridge, 1996.
- Veress 1914 – *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia* (=Fontes Rerum Transylvanicarum, IV, VI), I. 1468–1540, editor Endre Veress, Budapest, 1914.

ABREVIERI / ABRÉVIATIONS / ABBREVIATIONS

- AA – Archäologischer Anzeiger. Deutsches Archäologisches Institut, Darmstadt, München, Tübingen–Berlin
(A)ARMSI – Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice, București
ACD – Acta Classica Universitatis Scientiarum Debrecenensis, Debrecen
ActaArchHung – Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
ActaHistArt – Acta historiae artium Academiae scientiarum Hungaricae, Akadémiai Kiadó, Budapesta
ActaMN – Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca
ActaMP – Acta Musei Porolissensis, Zalău
AÉ – L'Année épigraphique, Paris.
AIIA Iași – Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
AIIC – Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu”, Cluj
AJBA – American Journal of Biological Anthropology
AJPA – American Journal of Physical Anthropology
AK – Archaeologiai Közlemények, Pest
AnSt – Anatolian Studies, British Institute of Ankara
AnUCDC – Analele Universității Creștine „Dimitrie Cantemir”
AnUVT – Annales d'Université « Valahia » Târgoviște, Section d'Archéologie et d'Histoire
AO – Arhivele Olteniei, Craiova
ArchBulg – Archaeologia Bulgarica, Sofia
ArchÉrt – Archaeológiai Értesítő, Budapest
Argesis – Argesis. Muzeul Județean Argeș. Pitești
ArhMed – Arheologia Medievală
ArhMold – Arheologia Moldovei, Iași
AȘUI – Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
Az Érem – Az Érem kiadványai, Budapest
Banatica – Banatica. Muzeul Banatului Montan, Reșița
BARBrSer – British Archaeological Reports. British Series, Oxford
BARIntSer – British Archaeological Reports. International Series, Oxford
BCMI – Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice
BerRGK – Bericht der Romisch-Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt am Main
BibIstroPontica-P – Biblioteca Istro-Pontica. Seria Patrimoniu, Tulcea
BJ – Bonner Jahrbücher – Bonner Jahrbücher des Rheinischen Landesmuseums in Bonn, Bonn
BMC – *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, Londra: I, *Augustus to Vitellius*, 1923; II, *Vespasian to Domitian*, 1930; III, *Nerva to Hadrian*, 1936; IV, *Antoninus Pius to Commodus*, 1968; V, *Pertinax to Elagabalus*, 1950 (H. Mattingly); VI, *Severus Alexander to Balbinus and Pupienus*, 1962 (R.A.G. Carson).
BMI – Buletinul Monumentelor Istorice, București
BMJT – Buletinul Muzeului Județean Teleorman, Alexandria
BSNR – Buletinul Societății Numismatice Române, București
Buridava – Buridava. Studii și materiale, Muzeul Județean „Aurelian Sacerdoțeanu”, Râmnicu Vâlcea
CA – Cercetări Arheologice. Muzeul Național de Istorie a României, București
Caiete ARA – Caiete ARA. Asociația Arhitectură, restaurare, arheologie, București
Carpica – Carpica. Complexul Muzeal „Iulian Antonescu” Bacău
CCA – Cronica Cercetărilor Arheologice din România
CEpR – Cronica Epigrafică a României
Cerclst – Cercetări Istorice, Iași
CICSA – Centrul de Istorie Comparată a Societăților Antice, Facultatea de Istorie, Universitatea din București
CIL – *Corpus Inscriptionum Latinarum*, I–XVII, Berlin
CN – Cercetări Numismatice. Muzeul Național de Istorie a României, București
CNM, V.1 – *Corpus Nummorum Moldaviae*, vol. V.1, Chișinău
CRAI – Académie des inscriptions et belles-lettres. Comptes rendus des séances de l'année ...
Crisia – Crisia. Muzeul Țării Crișurilor, Oradea

- Dacia – Dacia / Dacia Nouvelle Série. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. Académie Roumaine. Institut d'archéologie « V. Pârvan », Bucarest
- Danubius – Danubius. Revista Muzeului de Istorie Galați
- DHA – Dialogues d'histoire ancienne, Institut des Sciences et Techniques de l'Antiquité
- Documenta Praehistorica – Documenta Praehistorica, University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of Archaeology, Ljubljana
- EphemDac – Ephemeris Dacoromana, Roma
- EphemNap – Ephemeris Napocensis, Cluj-Napoca
- ERSIR – *Enciclopedia reprezentanților scrisului istoric românesc*, I – V, V. Spinei, D. N. Rusu (coord.), Suceava, 2021
- FolArch – Folia Archaeologica. A Magyar Nemzeti Múzeum Évkönyve. Annales Musei Nationalis Hungarici, Budapest
- Fontes I – *Fontes Historiae Daco-Romanae – Izvoarele istoriei României*, I, București, 1964
- Fontes II – *Fontes Historiae Daco-Romanae – Izvoarele istoriei României*, II, București, 1970
- FSI – Forensic Science International
- Glasnik – Glasnik. Srpsko Arheološko Društvo (Journal of the Serbian Archaeological Society), Belgrad
- Hierasus – Hierasus. Muzeul Județean Buzău
- HOMO – HOMO. Journal of Comparative Human Biology, Stuttgart
- Ialomița – Ialomița. Studii de cercetări de arheologie, istorie, etnografie și muzeologie, Slobozia
- IDRE – C. C. Petolescu, *Inscriptiones Daciae Romanae. Inscriptiones externae – Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie*, I-II, București, 1996-2000
- IGB – G. Mihailov, *Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae*, vol. I-V, Sofia, 1956-1970
- IGLR – E. Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV–XIII descoperite în România*, București, 1976
- IGRR – *Inscriptiones Graecae ad Res Romanas pertinentes*, publiées par R. Cagnat, J. Toutain, G. Lafaye, Paris, 1906-1927
- IJP – International Journal of Paleopathology
- ISM – *Inscriptiones Daciae et Scythiae Minoris antiquae. Series altera: Inscriptiones Scythiae Minoris Graecae et Latinae – Inscriptiile din Sythia Minor*: I. *Inscriptiones Histriae et vicinia – Histria și împrejurimile* (Dionisie M. Pippidi), București, 1983; II. *Tomis et territorium – Tomis și teritoriul său* (Iorgu Stoian), București, 1987; III. *Callatis et territorium – Callatis et son territoire* (Alexandru Avram), București – Paris, 1999; IV. *Tropaeum – Durostorum – Axiopolis* (Emilian Popescu), București – Paris, 2015 ; V. *Capidava – Troesmis – Noviodunum* (Emilia Doruțiu-Boilă), București, 1980; VI.2. *Supplementa 2. Tomis et territorium – Tomis et son territoire* (Alexandru Avram, Maria Bărbulescu, Livia Buzoianu), București – Paris, 2018
- Istros – Istros. Muzeul Brăilei „Ferdinand I”, Brăila
- IzvestijaVarna – Izvestija na Narodnija Muzej (Izvestija na Varnenskoto Arheologičesko Družestvo), Varna
- JAHA – Journal of Ancient History and Archaeology, Cluj-Napoca
- JAS – Journal of Archaeological Science, Amsterdam
- JAT – Journal of Ancient Topography
- JFS – Journal of Forensic Studies
- JITE – Journal of Institutional and Theoretical Economics
- JHE – Journal of Human Evolution
- LRBC – *Late Roman Bronze Coinage A.D. 394-498*, Londra, 1965: I, *The Bronze Coinage of the House of Constantine A.D. 324–346* (P. V. Hill, J. P. C. Kent); II, *Bronze Roman Imperial Coinage of the Later Empire A.D. 346–498* (R. A. G. Carson, J. P. C. Kent).
- MarNero – Il Mar Nero. Annali di archeologia e storia, Roma
- MemAnt – Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț
- Marmatia – Marmatia. Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș, Baia Mare
- MCA – Materiale și Cercetări Arheologice, București
- MCSEE – Monedă și comerț în Sud-Estul Europei, Sibiu
- MEFRM – Mélanges de l'École française de Rome. Moyen Âge, Rome
- MER – *Catalogue des monnaies de l'Empire romain*. II. J.-B. Giard, *De Tibère à Néron*, Paris, 1988 ; III. J.-B. Giard, *Du soulèvement de 68 après J.-C. à Nerva*, Paris-Strasbourg, 1998
- MFMÉ-SA – A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica, Szeged
- MIR – *Moneta Imperii Romani*. 14. B. Woytek, *Die Reichsprägung des Kaisers Traianus (98–117)*, I–II, Wien, 2010; 18. W. Szaivert, *Die Münzprägung der Kaiser Marcus Aurelius, Lucius Verus und Commodus (161–192)*, Wien, 1986.
- Mousaios – Mousaios. Buletinul Științific al Muzeului Județean Buzău
- MuzNaț – Muzeul Național, Muzeul Național de Istorie a României, București
- Numizmatičar – Numizmatičar. Casopis za anticki i stari jugoslovenski novac, Belgrad

- Numizmatikai Közlöny – Numizmatikai Közlöny. A Magyar Numizmatikai Társulat, Akadémiai Klado, Budapest
- NZ – Numismatische Zeitschrift, Viena
- Oltenia – Oltenia. Studii și Comunicări, Craiova
- Paléorient – Paléorient: revue interdisciplinaire de préhistoire et de protohistoire du sud-ouest et de l'Asie centrale, Paris
- PBF – Prähistorische Bronze Funde, München – Stuttgart
- Peuce – Peuce. Studii și cercetări de istorie și arheologie, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion”, Tulcea
- PME – H. Devijver, *Prosopographia militiarum equestrium quae fuerunt ab Augusto ad Gallienum*, Leuven, I (A–I, 1976), II (I–V, 1977), III (1980; indici)
- Pontica – Pontica. Studii și materiale de istorie, arheologie și muzeografie, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța
- Przegląd Archaeologiczny – Przegląd Archaeologiczny, Institut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Wrocław
- PZ – Prähistorische Zeitschrift, Institut für Prähistorische Archäologie, Berlin
- RAASI – Revista de Arheologie, Antropologie și Studii Interdisciplinare, Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale, Republica Moldova
- RAN – Repertoriul Arheologic Național / National Archaeological Repository
- RCAN – Revista de Cercetări Arheologice și Numismatice, București
- RESEE – Revue des Études Sud-Est Européennes. Academia Română. Institutul de Studii Sud-Est Europeene, București
- RevArh – Revista Arheologică, Chișinău
- RGZM – Barbara Pferdehirt, *Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums*, Mainz, I-II, 2004
- RI – Revista Istorică. Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București
- RIC – *The Roman Imperial Coinage*, Londra: I², *From 31 BC to AD 69*, 1984 (C. H. V. Sutherland); II, *Vespasian to Hadrian*, 1926 (H. Mattingly, E.A. Sydenham); II.1, *From AD 69–96. Vespasian to Domitian*, 2007 (I. A. Carradice, T.V. Buttrey); II.3, *From AD 117–138. Hadrian*, 2019 (R.A. Abdy, P.F. Mittag); III, *Antoninus Pius to Commodus*, 1930; IV.1, *Pertinax to Geta*, 1968 (H. Mattingly, E.A. Sydenham); IV.2, *Macrinus to Pupienus*, 1938; IV.3, *Gordian III – Uranian Antoninus*, 1949 (H. Mattingly, E. A. Sydenham, C. H. V. Sutherland); V.1, 1927 (reimprimat 1968; P. H. Webb); VII, *Constantine and Licinius A.D. 313–337*, 1966 (P.M. Bruun); VIII, *The Family of Constantine I A.D. 337–364*, 1981; X, *The Divided Empire and the Fall of the Western Parts A.D. 395–491*, 1994 (J.P.C. Kent)
- RMD – Margaret M. Roxan, *Roman Military Diplomas*, London: I. *Roman Military Diplomas 1954–1977*, 1978; II. *Roman Military Diplomas 1978–1984*, 1985; III. *Roman Military Diplomas 1985–1993*, 1994; Margaret M. Roxan, P. Holder, *Roman Military Diplomas IV*, 2003; P. Holder, *Roman Military Diplomas V*, 2006
- RMM-MIA – Revista Muzeelor și Monumentelor – Monumente Istorice și de Artă, București
- Romanoslavica – Romanoslavica. Asociația Slaviștilor din România, București
- RPC – *Roman Provincial Coinage*, Oxford (https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/search/map?volume_id=)
- RPC, VII.2 – *Roman Provincial Coinage. VII.2. From Gordian I to Gordian III (AD 238–244): all provinces except Asia*, Londra/Paris, 2022 (J. Mairat, M. Spoerri Butcher, cu contribuția M. Amandry, R. Bland, K. Butcher, J. Nurpetlian, U. Peter).
- RRH – Revue Roumaine d'Histoire, Bucarest
- SAA – Studia Antiqua et Archaeologica, Iași
- SCIA.AP – Studii și Cercetări de Istoria Artei. Seria Artă Plastică
- SCIV(A) – Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie), București
- SCN – Studii și Cercetări de Numismatică, București
- SHA – *Scriptores Historiae Augustae*, Teubner, Leipzig, 1965
- Simpozion Chișinău 2003 – *Simpozion de numismatică dedicat Centenarului Societății Numismatice Române (1903–2003)*, Chișinău, 26–28 noiembrie 2003, București, 2005.
- SMIM – Studii și Materiale de Istorie Medie. Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București
- SMMIM – Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară, București
- SNGCop 2 – *Sylloge Nummorum Graecorum. The Royal Collection of Coins and Medals, Danish Royal National Museum*, Copenhaga, 1942–1969 (serie reeditată); II, *Thrace and Macedonia*, West Milford, 1982.
- SP – Studii de Preistorie, București
- StCl – Studii Clasice, București
- StratumPlus – Stratum Plus, Școala Superioară de Antropologie, Chișinău, St Petersburg, București
- Suceava – Suceava. Anuarul Muzeului Național al Bucovinei, Suceava
- SympThrac – Symposia Thracologica, București
- Syria – Syria. Archéologie, art et histoire. Institut Français du Proche-Orient
- TdE – Trabajos de Egiptología. Papers on Ancient Egypt, Universidad de La Laguna, Tenerife, Spania

Th-D – Thraco-Dacica, București

Tyragetia – Tyragetia. Anuarul Muzeului Național de Istorie a Moldovei, Chișinău

VAH – Varia Archaeologica Hungarica V. Redigit Csanád Bálint. Publicationes Instituti Archaeologici Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest

Valachica – Valachica. Studii și cercetări de istorie și istoria culturii, Complexul Muzeal Național „Curtea Domnească”, Târgoviște

ZPE – Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn

ZRVI – Zbornik radova Vizantološkog instituta. The Institute for Byzantine Studies. Serbian Academy of Sciences and Arts, Belgrad